

Garlicka, Aleksandra

Miscellanea bibliograficzne

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 18/4, 59-65

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALEKSANDRA GARLICKA

MISCELLANEA BIBLIOGRAFICZNE

W trakcie kwerend bibliotecznych prowadzonych w czasie prac nad *Spisem tytułów prasy polskiej 1865—1918*¹ wśród wielu innych czasopism odnaleziono kilka pisemek treści politycznej. Wzbogacają one nieco obraz polskiego piśmiennictwa periodycznego z lat 1890—1914.

Najstarsze z nich to „Walka Klas”, organ Warszawskiego Komitetu Robotniczego II Proletariatu, drukowane w 1890 r. Wiadomość o jego odnalezieniu w Bibliotece Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie została udostępniona „Archiwum Ruchu Robotniczego”. Tamże został opublikowany w całości numer pierwszy i — jak się wydaje — jedyny².

Swoistą historię ma pismo „Iskra”, odnalezione w Centralnej Bibliotece Akademii Nauk Litewskiej SRR w Wilnie. Zachowane tam jego egzemplarze z 1905 r. (numery: 6 z 20 lutego, 10 z 22 marca, 12 z 10 kwietnia i 13 z 30 kwietnia) są, jak się okazało, rękopiśmienną kopią druku wydawanego nielegalnie w Warszawie, przesyłaną do Biblioteki Wróblewskiego w Wilnie. Już po opublikowaniu *Spisu tytułów prasy polskiej* odnaleziono drukowany oryginał numeru 6, a pierwszego zachowanego, w zbiorach Centralnego Archiwum KC PZPR³. Osoba kopiująca dodała nie istniejący na wymienionym oryginale podtytuł: „Dziennik ruchu społecznego”. Wątpić więc należy w prawdziwość podtytułu w numerze 10: „Dziennik ruchu społecznego w Polsce i Rosji”. Pozostałe numery podtytułów nie mają.

Zachowany oryginał — dwustronny, o wymiarach 38×20 cm — ma układ dwuszpaltowy. (Wymiary kopii rękopiśmiennych są nieznane, bowiem Pracownia dysponuje jedynie kopią mikrofilmową.) Trudno dobiec wydawcy i redaktora tej gazetki, rejestrującej dokumenty chwi-

¹ *Spis tytułów prasy polskiej 1865—1918*. Oprac. A. Garlicka przy udziale zespołu Pracowni, Warszawa 1978, ss. 485.

² Nieznane pismo z początków socjalizmu polskiego — warszawska „Walka Klas” 1890 r., podał do druku, opatrzył wstępem i przypisami S. Kalabiński, „Archiwum Ruchu Robotniczego”, t. 1, Warszawa 1973, s. 7—24.

³ Egzemplarz w zespole Młodzieżowe Organizacje CA KC PZPR, sygn. 74/3, poz. 24.

li. Numer 6 poświęcony jest w całości sprawozdaniu z wiecu rodziców, który odbył się w sali Muzeum Przemysłu w Warszawie w sprawie strajku szkolnego. Numery 10 i 12 zawierają sprawozdania z akcji strajkowej w szkołach Królestwa. Ten ostatni ponadto informuje o akcji Polskiej Partii Socjalistycznej wśród robotników rolnych w Królestwie, o agitacji strajkowej prowadzonej przez robotników wśród chłopów w Kaliskiem. Numer 13 zawiera pierwszomajową odezwę nawołującą do strajku powszechnego. W rubryce „Życie społeczno-polityczne” zawarto wiadomości o dotychczasowej akcji strajkowej oraz o utworzeniu kasy zjednoczonych polskich partii rewolucyjnych i opodatkowaniu społeczeństwa na cele rewolucyjne.

Z nie sprecyzowanych bliżej kręgów postępowo-lewicowych wywodził się „Czerwony Sztandar”, organ uczniów gimnazjów wileńskich, a jak głosił podtytuł: „Organ postępowej młodzieży polskiej w Wilnie”. W Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie zachowało się 9 numerów tego pisma z przełomu 1905/06 r., pisanych ręcznie i hektografowanych (pierwszy z 12 grudnia 1905, ostatni z 12 lutego 1906). Jak się wydaje, są to wszystkie wydane numery. Pismo reklamowało się jako tygodnik i rzeczywiście wychodziło co tydzień. Brakuje karty tytułowej pierwszego numeru oraz podpisów pod artykułami, wskazujących na wydawcę i autorów. Pismo pomyślane było jako samokształceniowe, o czym redakcja informowała: „Dochód z prenumeraty przeznaczamy na książki, których celem będzie podniesienie stanu umysłowego wśród kolegów i koleżanek i powiększenie egzystującej biblioteki”⁴. Był „Czerwony Sztandar” gazetą rzeczywiście młodzieżową, redagowaną bez udziału dorosłych. Jedynie informacje dotyczące przebiegu strajku szkolnego i teksty pieśni nadsyłał nieznany korespondent z Warszawy. (W numerze 2 z 25 grudnia 1905 r. opublikowano np. tekst *Marsylianki robotniczej*, w numerze 3 z 1 stycznia 1906 — *Na barykady*, w numerze 4 z 8 stycznia — *Warszawiankę*.) Pozostałe licznie zamieszczane wiersze były „produkcji” własnej, nieraz dość naiwne:

Nas woła ludu głos,
Do serca nas przenika;
Nie dajmy, żeby włos
Spadł z głowy robotnika⁵.

Miejscowe wiadomości zajmowały stosunkowo mało miejsca na łamach omawianej gazetki. Zamieszczano tu głównie artykuły programowe, wzywające do nie sprecyzowanego bliżej boju przeciw caratowi. Skierowane one były przeciwko działalności kół narodowodemokratycznych wśród młodzieży gimnazjalnej, a szczególnie przeciw wydawanej

⁴ „Czerwony Sztandar”, nr 1 z 18 XII 1905.

⁵ Tamże, nr 4 (8) z 5 II 1906.

przez te koła uczniowskiej „Pogoni”⁶. Obok nich ogłaszano artykuły rzeczywiście samokształceniowe, poświęcone zasadom samoedukacji. Wiele artykułów — i te są chyba najciekawsze — wyjaśniało pojęcia: socjalizm, rewolucja, patriotyzm. Pobieżna analiza treści tych artykułów zdaje się wskazywać, że nie były one wynikiem własnych studiów i przemyśleń autorów, lecz powtarzały myśli zaczerpnięte z broszur i ulotnych wydawnictw propagandowych.

Dzięki kwerendom bibliotecznym odnaleziono także dwa pisma Narodowego Związku Robotniczego: „Echo Robotnicze”, organ Narodowego Związku Robotniczego w Tomaszowie Rawskim (numer 4 z 1 sierpnia 1907 r., w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie) i „Walka”, organ Frakcji Niepodległościowej NZR (numer 1 wydany w Warszawie w lipcu 1908 r., w Bibliotece Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie). O pierwszym z nich brak jakiegokolwiek wzmianki w literaturze, brak także informacji bibliograficznych.

„Echo Robotnicze” było drukowane w układzie dwuszpaltowym⁷. Wydane zostały co najmniej 4 numery, z tym iż data pierwszego nie jest znana. Sądząc z daty dziennej podanej na zachowanym egzemplarzu, pismo ukazywało się częściej niż raz w miesiącu — prawdopodobnie jako dwutygodnik. Pozornie organ informacyjny Zarządu Okręgowego Narodowego Związku Robotniczego na Ziemię Piotrkowską, było „Echo” wydawane w jednym konkretnym celu — utrzymania organizacji na tym właśnie terenie. Stronica pierwsza zawierała komunikaty, rozważania *Czy wybierać do Dumy?*, zakończone po zawilych wywodach odpowiedzią pozytywną, i wiersz nawołujący do boju; na pozostałych zamieszczono obszerny artykuł *Demokracja Chrześcijańska i stosunek jej do Narodowego Związku Robotniczego*, korespondencję i kronikę koncentrującą się wokół jednego tematu: szykan stosowanych przez duchowieństwo, pogróżek i aktów terroru członków Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich wobec członków NZR w Tomaszowie i w Częstochowie⁸. Akcja pisma skończyła się jednak niepowodzeniem: kontrolowane przez NZR organizacje robotnicze w Tomaszowie i Częstochowie zostały opanowane przez Chrześcijańską Demokrację⁹.

„Walka” była jednym z pierwszych pism cementujących grupy zwo-

⁶ M. in. cykl artykułów *O bezpartyjności i partyjności*, tamże, nr 4 (8) z 5 II 1905 i 5 (9) z 12 II 1906.

⁷ Z uwagi na to, że nadesłano tylko mikrofilm, nie można podać wymiarów pisma.

⁸ O szczegółach dotyczących walki politycznej pomiędzy Narodowym Związkiem Robotniczym a Stowarzyszeniem Robotników Chrześcijańskich por. R. Bender, *Společne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905—1918*, Lublin 1978, s. 87; T. Monasterska, *NZR w latach 1905—1914*, „Z pola walki”, 1964, nr 1 (25), s. 16.

⁹ S. Roszkowski, *Zarys dziejów Narodowego Związku Robotniczego (NZR) „Niepodległość”*, t. 3, z. 2, Warszawa 1931, s. 262.

lenników dawnego kierunku demokratyczno-narodowego, które po rewolucji 1905 r. frondowały spod skrzydeł Ligi Narodowej¹⁰. O Frakcji Niepodległościowej NZK, której organem było to pismo, niewiele wiadomo. Stanisław Roszkowski pisał: „W początkach roku 1908 wystąpiła z NZR nieliczna grupa członków, która wydała odezwę podpisaną przez Tymczasowy Komitet Frakcji Niepodległościowej NZR. Odezwa zarzucała partii zbytne uleganie wpływom Narodowej Demokracji (stało się to na kilka miesięcy zaledwie przed zerwaniem ostatnich węzłów łączących NZR z Narodową Demokracją) oraz propagowanie bojkotu towarów pruskich w celu odwrócenia uwagi ogólnej od walki z rządem rosyjskim. Zarzuty nie były szczere — szło raczej o ambicje osobiste — i nie wywołały echa w łonie partii. Frakcja owa nie wytworzyła organizacji, wydawała tylko od czasu do czasu odezwy i zniknęła bez śladu w lutym 1911 r. oznajmiwszy w ostatniej odezwie zgon własny”¹¹. Teresa Monasterska dodaje, że Frakcja wyłoniła się z bojówki warszawskiej, że nazwano ją w NZR „grupą warcholów” i że wydała ona dwa numery pisma „Walka”, przy czym przytacza z wydanego w listopadzie 1909 drugiego numeru artykuł pt. *Pierwsza konferencja partyjna Frakcji Niepodległościowej NZR*¹². I dalej brak jakichkolwiek wzmianek wskazujących na skład osobowy grupy.

Teoria „bojówkowa” wydaje się wątpliwa szczególnie w świetle odnalezionego pierwszego numeru „Walki”, wydanego w lipcu 1908 r. (w układzie dwuszpaltowym, o objętości 10 stron i wymiarach 32×21 cm), a więc na dwa miesiące przed zjazdem NZR, na którym organizacja ta wypowiedziała posłuszeństwo Lidze Narodowej. W artykule wstępnym *Do ogółu*, opatrzonym mottem „Naród — to Państwo”, potępiano działalność Narodowej Demokracji w I i II, a szczególnie w III Duminie, przedstawiano wykładnię programową pisma:

„Pragniemy swobodnego kulturalnego, ekonomicznego, cywilizacyjnego i politycznego rozwoju narodu naszego, nie krępowanego żadną siłą zewnętrzną; warunki takiego rozwoju może zapewnić narodowi naszemu jedynie własne państwo narodowe. Naród nowoczesny może istnieć tylko jako państwo — a więc dążymy do odbudowania państwa polskiego w jego granicach historycznych [...]. Siłę stanowi przede wszystkim świadomość polityczna narodu i wysoce rozwinięte poczucie

¹⁰ Pierwszym tego typu pismem, nie odnalezionym do tej pory w zbiorach publicznych, miała być „Bacność”, wydawana w Warszawie przez Edwarda Grzebińskiego. J. Kożuchowski, *Prehistoria mojej działalności w Zarzewiu*, [w:] *Zarzewie 1909—1920. Wspomnienia i materiały. Wybór dokumentów i przypisy A. Garlicka*. Słowo wstępne A. A. Garliccy, Warszawa 1973, s. 109.

¹¹ Roszkowski, *op. cit.*, s. 262.

¹² T. Monasterska, *Narodowy Związek Robotniczy 1905—1920*, Warszawa 1973, s. 75—76.

godności i dumy narodowej. [...] Musimy wypłenić gnieźdzące się głęboko w duszach polskich bezmyślność, apatię i tchórzostwo, musimy wszczepić w świadomość narodu i zwłaszcza warstw ludowych tę prawdę historyczną, że wolność zdobywa się nie dzięki wspaniałomyślności wrogów, ale orężem. [...] Ostatnim aktem naszej walki z państwami zabórczymi będzie powstanie zbrojne odpowiednio zorganizowane i przeprowadzone w przyjaznych warunkach politycznych”¹³.

Zasady te, niejednokrotnie w dosłownym brzmieniu, odnaleźć można było później na kartach lwowskiego „Zarzewia”, zaś w 1908 r. na łamach „Myśli Wszechpolskiej”, której dwa numery, pierwszy w Warszawie, a drugi — podwójny — w Krakowie, wydali Józefat Bohuszewicz i Aleksander Zawadzki. T. Monasterska, nie podając źródła informacji, pisze, że w końcu 1908 r. we Frakcji nastąpiły aresztowania, „co ją częściowo rozbiło i zmusiło pozostałych na wolności do wyjazdu do Galicji”¹⁴, Bohuszewicz zaś wspomina, że w tym czasie wystąpili z Ligi Narodowej m.in. Aleksander Zawadzki, założyciele Związku im. Kilińskiego bracia Mieczysław i Jerzy Bujalscy, Władysław i Ludwik Skoczylasowie oraz Adam Chądzyński i Jan Stanisław Jankowski¹⁵. Z wyjątkiem dwóch ostatnich wszyscy oni w drugiej połowie 1908 r. znaleźli się w Krakowie. Jest więc wielce prawdopodobne, że Bohuszewicz, Zawadzki i być może Ludwik Skoczylas byli redaktorami „Walki” wydawanej na przemian z „Myślą Wszechpolską”. Pozostałe artykuły w numerze 1 „Walki”: *Boże, caria chrani*, *Wrzenie w obozie ND*, *Wobec kwestii szkolnej*, *Z prasy*, sygnowane na przemian „A—S” lub „S”, mogą wskazywać na Zawadzkiego lub Skoczylasa.

Faktem jest, że w 1908 r. przyszły założyciel Zarzewia Józef Kożuchowski jeździł parokrotnie do Krakowa, gdzie rozmawiał z Bohuszewiczem i Mieczysławem Bujalskim i gdzie w marcu 1909 r. otrzymał polecenie utworzenia lwowskiego okręgu Polskiego Związku Wojskowego¹⁶, który dał początek Zarzewiu. Bohuszewicz w 1911 r. opuścił Kraków i przeniósł się do Wilna, gdzie został lekarzem¹⁷.

W Petersburgu w 1910 r. grupa młodzieży akademickiej wydawała

¹³ „Walka”, nr 1 z lipca 1908, s. 2.

¹⁴ T. Monasterska, *Narodowy Związek Robotniczy 1905—1914*, „Z pola walki”, 1964, nr 1 (25), s. 20—21.

¹⁵ Oświadczenie Józefatą Bohuszewicza spisane w 1932 r. Papiery Stanisława Kozickiego, t. 3: Wspomnienia o Lidze Narodowej, k. 11, Archiwum PAN.

¹⁶ Kożuchowski, *op. cit.*, s. 110—111.

¹⁷ Oświadczenie Józefatą Bohuszewicza... Nr 2 „Walki” (z listopada 1909 r.) odnaleziony został przez pracowników CA KC PZPR w zbiorach IM-L w Moskwie (Mf 1955). Pismo o objętości 12 stron drukowane było we Lwowie w Drukarni Mieszczańskiej, a redaktorem odpowiedzialnym był Jan Kopczyński. Z informacji w tymże numerze wynika, że w mieszkaniu aresztowanego w październiku 1908 r.

początkowo hektografowane, a następnie pisane ręcznie i powielane pisemko „Socjalista”. W Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie zachowały się dwa numery: pierwszy z 27 marca, drugi (nie numerowany) z 10 października.

Pismo nie ma wydawcy i brak o nim wzmianki w literaturze i bibliografiach. Oba numery zawierają tylko artykuły; nie ma w nich kroniki ani wiadomości bieżących. Pod artykułami widnieją trzy kryptonimy: „Bohd.” i „D-r” w numerze 1 i „Akaswer” w następnym. Na podstawie treści pisma domyslać się można jako wydawców grupy młodzieży postępowo-niepodległościowej skupionej wokół Kazimierza Kamińskiego, ówczesnego studenta Politechniki Petersburskiej¹⁸, i Tadeusza Hołówki, studenta Wydziału Przyrodniczego Uniwersytetu Petersburskiego¹⁹, którzy przekształcili w 1910 r. tamtejszy Związek Młodzieży Postępowej w Związek Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej. O programie tej grupy, która potem stanęła na skrajnie lewym skrzydle „Filarecji” — Unii Stowarzyszeń Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej działającej w latach 1910—1914 w Królestwie Polskim, Galicji i na uniwersytetach Europy zachodniej i cesarstwa rosyjskiego — niewiele można powiedzieć na podstawie dwóch zachowanych numerów.

Numer pierwszy skierowany jest głównie przeciw Związkowi Młodzieży Postępowej, przeciwko organizacjom młodzieży narodowej, a także przeciw nowym inicjatywom chrześcijańsko-demokratycznym objawiającym się instytucjonalnie na gruncie petersburskim w postaci „Odrodzenia”, zrzeszenia polskiej młodzieży katolickiej²⁰. Numer drugi zawiera jeden tylko artykuł: *Kronikę roku ubiegłego*, poświęcony prze-wartościowaniom, jakie nastąpiły wśród młodzieży zaboru rosyjskiego między 1905 a 1909 rokiem, a których podsumowaniem był zjazd młodzieży polskiej w Zakopanem w lipcu 1909 r. Inicjatywa zwołania tego zjazdu wyszła właśnie od petersburskiego Związku Młodzieży Postępowej²¹.

Kontynuację „Socjalisty” stanowił do pewnego stopnia „Głos Młodych”, wydawany przez tę samą grupę przy współudziale Mieczysława Niedziałkowskiego. Tygodnik ten ukazywał się przez pół roku, od paź-

Edwarda Aranowskiego, włościanina, pracownika warszawskiej fabryki Drzewieckiego, znaleziono 380 egzemplarzy 1 numeru.

¹⁸ Życiorys Kazimierza Kamińskiego, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 11, s. 538—539; por. także I. Spustek, *Polacy w Piotrogradzie 1914—1917*, Warszawa 1966, s. 100.

¹⁹ Życiorys Tadeusza Hołówki, PSB, t. 9, s. 600—602.

²⁰ Spustek, *op. cit.*, s. 101.

²¹ O zjeździe tym i jego znaczeniu zob. A. Garlicka, *Niepodległość Polski w programach organizacji młodzieżowej przed pierwszą wojną światową*, „Poko-lenie”, 1968, z. 4, s. 15—16.

dziennika 1913 do maja 1914 r., jako dodatek przy „Dzienniku Petersburskim”²².

Na półkach Biblioteki im. Zielińskich w Płocku, przy autopsji czasopisma „Do dzieła” (Organ Związku Płockiej Młodzieży Postępowej), w numerze 5/6 z 1913 r. znaleziono trzy numery pisanego ręcznie i hektografowanego pisemka „Już czas”, o wymiarach 22,5×18 cm, wydanego między 20 maja a 3 czerwca 1913 r.

Nie sposób dziś ustalić autorstwa pisma, które ponad pół wieku przeleżało między kartami innego periodyku; można co najwyżej dociekać, kto i dlaczego miał wówczas — w 1913 r. — oba pisma w ręku.

„Do dzieła” wychodziło od 1906 do 1909 r. w Płocku, redagowane oraz pisane przez Juliusza Leszczyńskiego i Eugeniusza Przybyszewskiego. W 1909 r. obaj oni wyjechali na studia do Krakowa i tam jako członkowie młodzieżowej „Spójni” wydawali „Głos Młodzieży Socjalistycznej”. Oni obaj wydali także w Krakowie jednodniówkę o „przywieszonym” tytule „Do dzieła”. Zawierała ona program szkolny Związku Młodzieży Socjalistycznej. W 1913 r. odżyło płockie „Do dzieła” ze zmienionym podtytułem: „Płocki organ Związku Młodzieży Socjalistycznej”, którego dwa ostatnie numery, wedle informacji Kazimierza Mariańskiego, wydał Marian Pakulski²³.

„Już czas” adresowane więc było do członków płockiego ZMS. Utrzymane na znacznie wyższym poziomie niż „Do dzieła”, miało charakter teoretyczno-samokształceniowy, a program społeczny zbliżony do zasad wyznawanych przez SDKPiL. Czyżby pisał je Leszczyński dla młodszych kolegów?²⁴

Wszystkie przedstawione tu pisemka, nielegalne, o ograniczonym nakładzie, upadały po pierwszym lub kilku zaledwie numerach. Jakkolwiek nie odegrały one bezpośrednio poważnej roli, ogniskowały działanie różnych grup politycznych. Na łamach tych zapomnianych periodyków precyzowano programy polityczne²⁵.

Ile takich nie odnotowanych nigdzie, trudnych do odszyfrowania drobiazgów czasopiśmienniczych, układających się jednak w logiczny ciąg historyczny, kryją jeszcze polskie i zagraniczne ksiąznice publiczne i prywatne biblioteki?

²² Zob. Spustek, *op. cit.*, s. 107—119 i A. Garlicka, *Prasa filarecka 1909—1914*, cz. 2, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. IX, z. 2, s. 218—222.

²³ L. Gołębiewska, *Bibliografia czasopism płockich 1810—1966*, tamże, z. 1, s. 138.

²⁴ „Już czas” opisane zostało w cytowanej wyżej *Bibliografii...* jako pozycja 80.

²⁵ Fotokopie wszystkich omówionych tu czasopism, z wyjątkiem pisma „Już czas”, zostały przekazane Bibliotece Centralnego Archiwum KC PZPR.